
Юлія Ющенко

ЮЩЕНКО Юлія Петрівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія». Сфера наукових інтересів — філософські проблеми медицини, методологія наукового пізнання.

Ф.НІЦШЕ І МЕДИЦИНА

У статті проаналізовано вплив фізичного та психічного стану Ф.Ніцше на формування його філософських поглядів, з'ясовано особливості відмінного від класичної філософської традиції трактування ним понять хвороби та здоров'я людини.

Ключові слова: медицина, цінності, хвороба, здоров'я, психіка

Творчість непересічного мислителя, одного із найвизначніших філософів ХІХ століття, названого «великим пробуджувачем» та «Вісником Великої Кризи», Фрідріха Ніцше і сьогодні викликає живий інтерес у наукових колах. Не дивлячись на те, що його філософська спадщина більше ста років була об'єктом пристальної уваги як філософів так і широкої громадськості, деякі аспекти його діяльності вимагають нового перегляду. Зростання уваги до філософії Ніцше, зокрема в Україні, зумовлено доступністю його праць для широкого кола читачів та найголовніше – впливом його поглядів на становлення та розвиток культури ХХ століття, на осмислення ірраціонального аспекту буття людини і суспільства, співзвучністю його ідей викликам постіндустріального суспільства, яке переживає кризові явища, та культури постмодерну, потребою глибокого розуміння духовної сутності людини, її ідеалів та цінностей.

Тривалий час постать німецького філософа сприймалася неоднозначно, а його творча спадщина інтерпретувалася у найрізноманітніших, далеко суперечливих варіантах. Ніцше називали декадентом, ідеологом нацизму, поплічником фашизму, «останнім аморалістом», нігілістом, шовіністом, антисемітом, борцем за краще майбутнє, пророком майбутнього століття, проповідником вільного духу. Та всі дослідники його спадщини характеризували значний вплив творчого доробку філософа на думки і почуття людей. Досить влучно, на нашу думку, зазначає В.Панченко, що «важко назвати когось із більш-менш помітних письменників рубежу століть (як у західноєвропейській літературі, так і в російській), який би байдуже пройшов повз Ніцше. Ця мовчазна,

© Ю. П. Ющенко, 2013

вразлива на красу, хвороблива людина, яка закінчила божевіллям, шокувала європейську інтелектуальну публіку своїм пристрасним бунтом – бунтом проти тих цінностей, які здавалися фундаментальними, непорушними, освяченими самим часом» [11, с.1].

Філософію Ніцше вивчали М.Хайдеггер, К.Ясперс, Р.Холлінгдейл, С.Франк, Л.Шестов, Ж.Дельоз та ін. Серед вітчизняних філософів слід відзначити праці М.Поповича, А.Бичко, І.Бичка, В.Табачковського, Д.Ледницького, дисертаційні дослідження Н.Ємельянової, Н.Загурської, Л.Павлишин.

На нашу думку, у світлі філософських проблем сучасної медицини звернення до творчої спадщини німецького філософа є досить актуальним. Увага Ніцше до медичної тематики, зокрема в аксіологічному та етичному контекстах, не залишає байдужими вчених на батьківщині філософа. Плідними у цьому відношенні є праці М. Бормута, Г. Шіппергаса, Р.Кезера та ін. Серед українських авторів, деякі аспекти проблеми прозвучали у статтях І. Майорової, А.Морозова, де автори проаналізували проблему смерті у філософсько-етичній концепції Ніцше.

Свого часу Фрідріх Ніцше зазначав, що питання про відношення між здоров'ям і філософією є досить привабливим, пояснюючи це можливістю стимулювання філософії хворобою мислителя. «Кожна філософія, яка ставить мир вище за війну, кожна етика з негативним варіантом поняття щастя, кожна метафізика і фізика, які визнають деякий фінал, деякий кінцевий стан... – все це дозволяє запитати, чи не хвороба була тим, що інспірувало філософа» [4, с.12]., – пише він на перших сторінках «Веселої науки».

Ставлення Ніцше до медицини відзначається у першу чергу його існуванням у якості пацієнта. Упродовж життя страждав він на тривалі психосоматичні розлади. Перебування та лікування у психіатричній лікарні, божевілля зумовили неоднозначне ставлення до його філософських поглядів. Феномен Ніцше провокував патографічні спекуляції щодо впливу його хвороби на мистецтво мислення.

Говорячи про геніальність творчої спадщини німецького філософа, про той вплив, який вона здійснила на формування «життя цілої епохи», Т.Манн зазначав: «геній Ніцше має ще іншу назву – хвороба, і хвороба не в тому розпливчастому і узагальненому розумінні, в якому вона легко асоціюється з уявленнями про геніальність, не у своєму суто медичному, клінічному значенні, ... хвороба сама по собі є дещо чисто формальне, і важлива не ця зовнішня форма, а те, з яким змістом вона пов'язується, що її наповнює, важливо, хто хворий» [2, с.350]. Виходячи з цього Т.Манн наголошує, що хвороба тільки таких людей

як Ніцше, Достоєвський здатна стати для нас фактом духовної і художньої значимості.

Спадщина Ніцше не є філософською системою, його мова метафорична, його стиль афористичний, його тексти суперечливі. З огляду на це неможливим здається розуміння філософії Ніцше поза автором, поза світом його душевних переживань і фізичних страждань.

З проведеного нами аналізу науково-теоретичних джерел, присвячених життєвому шляху Ф.Ніцше, ми дійшли висновку про неоднозначність тлумачень щодо захворювання філософа. Це зумовлено, у першу чергу, недостатнім рівнем розвитку тогочасної медицини, зокрема діагностики.

Біографічні відомості досить переконливо вказують на спадкові фактори. Передчасно, у віці 35 років, помер батько філософа (свідчення очевидців дають підстави стверджувати, що захворювання було неврологічного характеру); дві тітки та обидва дядьки по материнській лінії страждали на нейро-психіатричні розлади; сестра Ніцше також мала проблеми з психікою. Фрідріх Ніцше народився фізично кволою дитиною і вже в ранньому віці спостерігалась затримка психічного розвитку, а шкільні роки майбутнього філософа були затьмарені частими нападами мігренового головного болю та ревматизмом. Погане самопочуття змусило 35-річного Ніцше залишити кафедру в Базелі. Як зазначав Цвейг, «життя Ніцше починається старістю. У 24 роки, коли його ровесники ще віддаються студентським забавам..., Ніцше – вже ординарний професор... У тридцять з гаком років, коли нормальна людина лише починає кар'єру, у віці, коли Гете отримує посаду статського радника, а Кант і Шіллер – кафедру, Ніцше вже відмовився від кар'єри і з полегшенням зітханням залишив кафедру філології... У тридцять шість років Ніцше – філософ поза законом, амораліст, скептик, поет і музикант – переживає «найкрашу юність», ніж за своєї дійсної юності... У сорок років мова Ніцше, його думки, вся його сутність має більше червоних кров'яних шариків, більше свіжих фарб, відваги, пристрасі і музики, ніж у сімнадцять років» [13, с.22].

Останні роки свого життя Ніцше провів у психіатричній лікарні. Він страждав на сильний головний біль, поступову втрату зору, часті запаморочення, галюцинації, втрату пам'яті, безсоння. Поряд з цим його поведінка стає неадекватною. Йому було поставлено діагноз – третинний мозковий сифіліс. Наприкінці XIX століття цей діагноз був досить популярним, хоча встановлювався лише на основі клінічних даних. Та тривалий перебіг хвороби піддає сумнівам висновок лікарів, а більшість із симптомів, що спостерігались у Ніцше, зустрічаються при

різних видах ураження головного мозку, враховуючи лобно-скроневу деменцію. Досить часто з іменем філософа пов'язують епілепсію, наголошуючи, що й сам філософ неодноразово згадує цю хворобу у своїх творах, шизофреноподібну експансивну форму прогресивного паралічу, пухлину головного мозку тощо. Беззаперечним є одне – хвороба стала невід'ємною частиною життя філософа, сутнісною ознакою його буття.

То ж виправданою виглядає дискусія в наукових і громадських колах щодо впливу хвороби на творчість Ніцше. «Його філософія – філософія фізичного і духовного здоров'я, того, чого так не вистачало творцю, який втрачав розум. Вона – неадекватна реакція на себе: неміч, перенапруга, передчуття божевілля, співчуття породили свою протилежність – героїку життєвості і сили, а параноїчна ремісія надала їм драматичного відблиску геніально-божевільного» [1, с.207]. Відомий німецький письменник Т.Манн вважав хворобу Ніцше джерелом тих «збудливих імпульсів, які інколи досить благотворно, а інколи досить згубно діяли на всю епоху» [2, с.350]. На думку деяких критиків, автором поеми «Так говорив Заратустра» (написання твору співпадає з загостренням хвороби філософа) «є не Ніцше, а хлорал-гідрат, який збуджував нервову систему поета і деформував його бачення життя. Патологічні особливості твору – відсутність стримуючих центрів, зверх екзальтація, духовний оргазм, ознаки манії величч тощо... Хвороба зовсім не зачепила інтелектуальної міцці «останнього учня Діоніса». Можливо, навіть загострила її» [14, с. 227]. У Ніцше ми зустрічаємо : «художника народжують виключні обставини, вони глибоко споріднені хворобливим явищам і пов'язані з ними; так що, мабуть, неможливо бути художником і не бути хворим» [9, с. 347].

Звертаючись до досягнень сучасної психології та психіатрії, доречно пригадати точку зору А.Петровського, який стверджував, що «талант реалізується не завдяки, а всупереч неврозу», схожу позицію відстоював і філософ С.Громов, зазначаючи при цьому, що подолання хвороби є нахненням та необхідною умовою творчої діяльності. Психіатр С. Недува робить висновок, що деякі психопатологічні розлади можуть «своєрідно розбавляти» творчі можливості автора і не порушувати їх» [14].

Вивчаючи багатий патографічний матеріал, російський вчений Шувалов припускає, що взаємовідношення між творчим процесом і психічними аномаліями мають нестійкий характер і не можуть бути укладені в рамки певної закономірності, правильніше буде притримуватися індивідуального підходу, який тільки і може пояснити всю зовнішню суперечливість існуючих фактів. В одному випадку психічний розлад може сприяти творчості, в іншому – залишатися індиферентним по відношенню до творчості, в третьому – пригнічувати чи повністю руйнува-

ти творчий потенціал. Психічне захворювання може бути (у рідкісних випадках) наслідком напруженої творчої діяльності, наслідком життєвих труднощів і невизнання, але може бути й причиною, мотивом чи приводом до такої діяльності [14]. Чи не це мав на увазі Ніцше зазначаючи, що додаток напівбожевілля завжди добре допомагав геніям, оскільки «божевільні ідеї часто мають значення цілющих отрут» [8, с. 37].

Постійна присутність хвороби в житті філософа зумовлює доволі часте вживання цього поняття в його творах. Для Ніцше хвороба постає у двох іпостасях. З одного боку вона є необхідною, корисною; є джерелом його творчості, спонукуванням до дії. «...Хвороба може навіть бути енергетичним стимулом до життя, до продовження життя. Так фактично уявляється мені цей довгий період хвороби: я наче знову відкрив життя, включив себе в нього, я знаходив смак у всіх хороших і навіть незначних речах...я зробив із моєї волі до здоров'я, до життя мою філософію» [5, с.17], – напише він у «Ессе homo». Філософ вдячний хворобі за її участь у його духовному розвитку, за надане вміння думати, за звільнення від зовнішніх усталених моментів, від хибних ідеалістичних самоочевидностей. З іншого боку, хвороба викликає глибоку фізіологічну слабкість, почуття болю.

Досить суперечливо співвідноситься у Ніцше поняття хвороби з поняттям здоров'я. Хвороба підтримується здоров'ям «душі», залежить від нього і є ознакою цього здоров'я. Здоров'я у медичному значенні стає ознакою власне хвороби. Ніцше визначає його як один із ступенів хвороби. Безсумнівно поняття «хвороба» та «здоров'я» постають у Ніцше у новому вимірі. З одного боку він виступає проти задоволення власним здоров'ям на користь цінності хвороби, з другого – проти всього хворобливого на користь цінності здоров'я [15, с.32]. Мислитель відкидає саму можливість логічного визначення поняття «здоров'я». Здоров'я – досить індивідуальне а не загальне поняття. «Що одній людині потрібно для її здоров'я, для іншого є вже джерелом захворювання». На його думку, «здоров'я в собі не існує і всі спроби визначити таку річ закінчуються жахливою невдачею...» [4, с.134]. Аби досягнути чим воно є для окремої людини, слід обмежитися питаннями її мети, світогляду, сил, нахилів (Antriebe), можливих помилок (Irrtümer). Ніцше відкидає догму «рівності людей», піддаючи сумніву поняття нормального здоров'я, нормальної дієти, нормально-го перебігу хвороби. Треба віддати належне критичній проникливості мислителя, оскільки й сьогодні досить актуальною є проблема індивідуального підходу в медицині та проблема співвідношення понять «норма» і «патологія».

Поряд з цим філософа хвилює питання, аби хвороба не здійснювала негативного впливу на формування думки, аби думка не слугувала пануючій хворобі. «Ніцше прагне отримати такий досвід хворобливих станів, щоб на якийсь час віддатися їм, але потім більш рішуче протиставити себе їм як уже пізнаним» [15, с.34]. Потреба дати відсіч стражданню зумовлює величезне напруження інтелекту, за якого людина починає бачити все в новому світлі, і більше того – вона прагне жити. «Наша гордість обурюється, як ніколи, проти такого тирану як біль, і проти всіх тих навіювань, які вона нам робить, намагаючись змусити нас висловлюватися проти життя,- проти цього саме тирана наша гордість і намагається захистити життя». ...» [7, с.13]

Ніцше переконаний, аби стати здоровим, слід бути в основі здоровим, типово хвороблива людина не зможе стати чи зробити себе здоровою. «Я сам взяв себе в руки, я сам зробив себе знову здоровим... для типово здорового хвороба може навіть бути енергійним стимулом до життя, до збільшення тривалості життя (zum Mehr-leben)», – зазначає він у «Ессе Ното» [5, с.17]. Таким чином, здоров'я за Ніцше є активним динамічним процесом, необхідною умовою становлення якого є хвороба.

Моральної визначеності набувають і інші поняття медицини, зокрема, діагноз, терапія, анамнез, які в контексті екзистенційного тлумачення виходять за межі медичної термінології. Та поняття хвороби залишається найбільш вживаним та значущим. Так, навіть стан тогочасної Європи, її культури він визначає як хворобу. Думка про хворобу культури, а призначення філософа як її цілителя не залишала Ніцше впродовж усього свідомого життя. Виходячи із специфіки лікарської діяльності, а саме здатності лікаря досліджувати явища у чистому природному вигляді, філософ вважає такий підхід найбільш оптимальним методологічним прийомом. Ніцше глибоко переконаний у необхідності залучати до проблеми «цінності існувавших розцінок цінності» фізіологів та лікарів. Надаючи при цьому філософам-спеціалістам роль посередників, якщо їм «вдається перетворити досить манірні і недовірливі відносини між філософією, фізіологією та медициною у найдружелюбніший і найбільш плідний обмін думками... Я все ще чекаю, що коли-небудь з'явиться філософський лікар у виключному значенні слова – здатний прослідкувати проблему загального здоров'я (Gesamt-Gesundheit) народу, епохи, раси, людства...», – таким оптимізмом пронизані рядки «Веселої науки» [4, с.12].

Треба зазначити, що до лікарів у Ніцше було особливе ставлення, він навіть не виключав можливості, що вони стануть «кращими людьми епохи», попереджуючи злі думки і примножуючи добрі справи» [6, с.243].

Розглядаючи специфіку професійних якостей лікаря, філософ указує, що, окрім технічних навичок діагностики лікар аби досягнути вищого духовного розвитку повинен «володіти красномовством, яке б пристосовувалось до кожної особистості і приваблювало би всі серця, мужністю... , спритністю дипломата у посередництві між особами, які для свого одужання потребують радості, і особами, які в інтересах свого здоров'я повинні (і можуть) і доставляти радість, тонкістю поліцейського агента і адвоката, щоб дізнаватися таємниці душі. У своєму переліку ідеальних якостей лікаря Ніцше проникливо об'єднує інстанції влади і нарративну структуру (лікар-поліцейський, лікар-адвокат, лікар-дипломат), що вказує на реалізацією медициною певних стратегій влади – згоди і підпорядкування, примусу і свавілля.

На думку Ніцше, «хороший лікар потребує штучних прийомів і переваг всіх інших професій; у такому озброєнні він може стати благодійником усього суспільства, примножуючи гарні справи, духовні радощі і продуктивність, попереджуючи злі думки, намагання і підлості, створюючи духовно-тілесну аристократію, доброзичливо відсікаючи всі так звані душевні муки і докори сумління. Лише так із «знахаря» він перетворюється у спасителя...» [6].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що філософські погляди Фрідріха Ніцше є прикладом трансформації фізичного стану в інтелектуальні форми. Його ідеї стали визначальними не лише у світовій філософській думці, а й увійшли до академічної та антропологічної психіатрії, залишили свій помітний слід у психіатричній генетиці. Треба віддати належне запропонованій ним інтерпретації основних понять медицини, зокрема, хвороби та здоров'я, у соціокультурному аспекті та відзначити значущість застосування елементів медицини для осмислення проблем людини, суспільства та культури. Значний комплекс питань, викликаних предметною областю дослідження, важко висвітлити в одній праці. Тому ми вважаємо за доцільне подальше вивчення світоглядної позиції Ф.Ніцше в контексті аксіологічних та етичних проблем сучасної медицини та біоетики.

Література

1. *Гарин И.И.* Ницше : научное издание / Гарин И.И. // Воскрешение духа : научное издание / И. И. Гарин. – Москва : ТЕРРА, 1992. – С. 189-322 .
2. *Манн Т.* Философия Ницше в свете нашего опыта / Томас Манн; [пер. с нем. П.Глазовой]. – М, 1960. – С.346-391. – (Собрание сочинений в 10 т. / Т.Манн; т.10).
3. *Nietzsche F.* Also sprach Zarathustra / Friedrich Nietzsche. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH &Co KG, 2007. – 270 s.

4. *Nietzsche F.* Die fröhliche Wissenschaft /Fridrich Nietzsche.- Frankfurt am Main.- 1982.- 318 s.
5. *Nietzsche F.* Ecce homo / Friedrich Nietzsche. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH &Co KG, 2005.- 378 s.
6. *Nietzsche F.* Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister / Friedrich Nietzsche. – Bd. 2, 2., München, 1999. – 639 p.
7. *Nietzsche F.* Morgenröte: Gedanken über die moralischen Vorurteile /Fridrich Nietzsche.- Frankfurt am Main.- 1983.- 318 s.
8. *Ницше Ф.* Людське, надто людське: книга для вільних умів / Фрідріх Ніцше; [пер.з нім.К.Котюк]. – Львів : Астролябія, 2012. – 408 с.
9. *Ницше Ф.* Сочинения в 2 т. / Фридрих Ницше; [пер. с нем. Ю. М. Антоновского.] М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – 699 с.
10. *Ницше Ф.* Странник и его тень/ Фридрих Ницше [пер. с нем. А.Заболоцкой. – СПб.:Издательский дом «Азбука-классика», 2008. – 224 с.
11. Панченко В. Володимир Винниченко і Фрідріх Ніцше http://www.elib.ukma.edu.ua/Pratsi_vyklad/P/Panchenko_Volodymyr.pdf
12. *Orth M, Trimble M.R.*. Психическое заболевание Фридриха Ницше: нейросифилис или лобно-височная деменция? / Trimble Acta Psychiatrica Scandinavica/ Матвиенко Ю. // Медицина світу. – 2007. – Т.ХХІІІ.- № 2
13. *Цвейг С.* Фридрих Ницше /Стефан Цвейг // Фридрих Ницше. Зигмунд Фрейд; [пер. С. И. Бернштейна]. – М.: Интерпракс, 1990. – 38 с.
14. *Шувалов А.В.* Безумные грани таланта: Энциклопедия патографий / Александр Шувалов – М.: Астрель, 2004. – 1216 с.
15. *Ясперс К.* Ницше. Введение в понимание его философствования / Карл Ясперс ; [пер. Ю.Медведев]. – СПб: «Владимир Даль», 2003. – 143 с.

Ющенко Ю.П.

НИЦШЕ И МЕДИЦИНА

В статье проанализировано влияние физического и психического состояния Ф.Ницше на формирование его философских взглядов, установлено особенности отличительного от классической философской традиции толкования им понятий болезни и здоровья человека.

Ключевые слова: медицина, ценности, болезнь, здоровье, психика

Yushchenko Julia

NICSHE And MEDICINE

The article analyzes the impact of physical and mental health Friedrich Nietzsche in shaping his philosophical views, found features different from the classical philosophical tradition interpretation of his concepts of illness and health.

Keywords: medicine, values, disease, health, psychics

Надійшла до редакції 20.05.2013 р.